

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНОЗНАВСТВА ІМ. І. КРИП'ЯКЕВИЧА
ІНСТИТУТ НАРОДОЗНАВСТВА

КОРОЛЬ ВАСИЛЬ ВАСИЛЬОВИЧ

УДК 398.41 (477.87=1:23) К 68

**НАРОДНА ДЕМОНОЛОГІЯ
ГУЦУЛІВ ЗАКАРПАТТЯ**

Спеціальність 07.00.05 – етнологія

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Львів – 2019

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі Античності, Середньовіччя та історії України домодерної доби ДВНЗ “Ужгородського національного університету”

Науковий керівник:

кандидат історичних наук, доцент
Ліхтей Ігор Михайлович,
ДВНЗ “Ужгородський національний університет”, завідувач кафедри Античності, Середньовіччя та історії України домодерної доби.

Офіційні опоненти:

доктор історичних наук,
старший науковий співробітник
Мовна Уляна Василівна,
Інститут народознавства НАН України
старший науковий співробітник відділу історичної етнології;

кандидат історичних наук,
Войтович Надія Миколаївна,
Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій імені С. З. Гжицького МОН України
доцент кафедри історії України та економічної теорії.

Захист відбудеться 12 листопада 2019 р. о 16 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 35.222.01 Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України та Інституту народознавства НАН України за адресою: 79000, м. Львів, просп. Свободи, 15.

Із дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України за адресою: 79026, м. Львів, вул. Козельницька, 4.

Автореферат розіслано 10 жовтня 2019 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат історичних наук

В. М. Конопка

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Народна демонологія є важливою складовою традиційних світоглядних вірувань українців і містить народні уявлення про комплекс демонічних істот та людей з демонічними ознаками, які шкодили або допомагали людині. Такі переконання мають здебільшого давнє дохристиянське коріння і є одними з найбільш архаїчних пластів духовної культури українців. Демонологічні вірування наскрізь пронизують ключові події життєвого циклу людини, календарно-обрядову сферу, мисливство, будівництво, традиційне скотарство, зрештою майже всі напрямки діяльності людини. Саме тому без вивчення народних демонологічних уявлень, дослідження різних галузей традиційної культури буде неповним. Зважаючи на це, дослідження народної демонології актуальне і сьогодні.

Значну актуальність становить також територія дослідження – етнографічний район гуцулів Закарпаття. Цей масив впродовж свого історичного розвитку пройшов через низку важливих подій, має свою специфіку заселення та формування населених пунктів, тут сформовано традиційні форми народної побутової культури українців. Саме тому всебічне вивчення культурної спадщини гуцулів Закарпаття, як одного із локальних варіантів української етнічної культури, є надзвичайно актуальним.

Одним із своєрідних регіонів України, де до сьогодні добре збереглися давні демонологічні вірування, магичні дії, обряди є Гуцульщина. Народні світоглядні вірування гуцулів були предметом уваги знаних українських етнографів: В. Гнатюка, А. Оніщука, В. Шухевича, серед сучасних дослідників слід виділити: Н. Хобзей, І. Чеховського. Що ж до гуцулів етноісторичного Закарпаття то демонологія цього регіону не представлена належним чином в наукових публікаціях. Саме тому поява такої праці актуалізована необхідністю заповнення прогалів в регіональних дослідженнях демонології українців.

Сучасні демонологічні вірування українців Карпат в умовах глобалізації, у силу соціально-економічних умов і культурних змін останніх десятиліть, проходять ряд трансформаційних процесів, зникає або відходить на другий план низка демонологічних образів, які були характерними для світоглядних вірувань гуцулів ще на початку ХХ ст. Так порівняння сучасних польових етнографічних матеріалів із записами другої половини ХІХ ст. засвідчує значне звуження персонажного складу, спрощення характерних рис демонічних постатей, скорочення апотропейної практики, певних заборон пов'язаних із демонологічними образами тощо. З огляду на це актуальним є невідкладне і як найбільш повне наукове та всебічне вивчення цієї ділянки народної культури.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами і темами. Дисертаційне дослідження виконане в рамках наукової проблематики кафедри Античності, Середньовіччя та історії України домодерної доби ДВНЗ “Ужгородського національного університету”: «Етнополітичні і етнокультурні процеси в Центральній і Південно-Східній Європі» (державний реєстраційний № 0115U007025).

Мета дослідження полягає у комплексному вивченні демонологічних уявлень, визначенні їх ролі та місця у світоглядних віруваннях гуцулів Закарпаття.

Для досягнення мети поставлено такі **завдання**:

- провести історіографічний огляд основних публікацій з демонології українців Закарпаття;

- визначити коло демонологічних персонажів, уявлення про яких наявні в традиційних віруваннях гуцулів етноісторичного Закарпаття та проаналізувати народні повір'я про їх походження, головні ознаки, функції, способи взаємодії з людиною;

- з'ясувати локальну специфіку та загальноукраїнські риси демонології гуцулів Закарпаття;

- визначити ступінь збереженості демонологічних вірувань та уявлень на досліджуваній території в сучасну пору та виявити причини трансформаційних процесів;

- з'ясувати генетичні витоки та семантику демонічних персонажів гуцулів етноісторичного Закарпаття;

- простежити ареальні межі побутування традиційних демонологічних вірувань (в межах цього завдання виникає необхідність провести картографування ареалів поширення демонічних персонажів, їхніх лексем).

Об'єктом дослідження є народна демонологія як важлива складова традиційного світогляду гуцулів Закарпаття. **Предметом дослідження** є персонажний склад демонологічної системи, їх головні ознаки, функції, «взаємовідносини» з людиною, вплив на буденне життя та обрядову сферу.

Хронологічні межі. У дисертації розглядається комплекс демонологічних уявлень та вірувань (гуцулів Закарпаття) що збереглись у народних світоглядно-міфологічних уявленнях в середині XIX – початку XXI ст. Нижня хронологічна межа зумовлена початком фіксації основного етнографічного матеріалу на досліджуваних теренах. Верхня межа, а саме початок XXI ст., зумовлена наявністю сучасних польових матеріалів із закарпатської Гуцульщини. Разом з тим нами здійснено розширення хронологічних меж, що продиктовано необхідністю з'ясування історичних витоків та семантики окремих явищ.

Територіальні межі дослідження охоплюють закарпатську Гуцульщину, однак не обмежуємось лише Рахівським районом (окрім сіл Біла Церква, Добрик, Плаюц, Середнє Водяне, де проживають румуни) Закарпатської області, а розширюємо їх на південному сході за рахунок українських сіл Марамурешського повіту у Румунії (14 населених пунктів долини річок Рускова, Вишова та лівобережжя річки Тиси).

До 1919 року закарпатська Гуцульщина утворювала єдиний етнографічний масив, традиційна культура якого мала спільну основу. Від 1919 р., коли було проведено делімітаційну лінію по р. Тиса, яка в 1945 році стає міждержавним кордоном, єдиний етнічний масив був розділений на дві частини, які відтоді перебувають в складі різних країн (України та Румунії). Було штучно відділено

близько 2 тис. км² української етнічної території і включено в склад Румунської держави.

Методи дослідження базуються на засадничих методологічних підходах до історико-етнологічного вивчення етнокультурних явищ і включає такі методи (порівняльно-історичний, типологічний, історичної реконструкції, структурно-функціонального аналізу). Одними з ключових методологічних засад нашого дисертаційного дослідження є дотримання наукової об'єктивності, принципів історизму, критичний аналіз джерел та літератури, які стосуються теми дослідження. При вивченні народної демонології гуцулів Закарпаття нами використовувались спеціальні етнологічні польові методи: опитування носіїв традиційної культури, спостереження, фотофіксація.

Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає в тому, що *уперше*:

- в українській етнологічній науці здійснено комплексне етнологічне дослідження демонології гуцулів етноісторичного Закарпаття;

- картографовано ареали поширення демонічних персонажів, та варіацій їх лексем (чугайстра, стратчат, жіночих демонічних персонажів генетично споріднених із дівчатами, які померли до одруження);

- у науковий обіг введено широке коло нових польових етнографічних матеріалів, зібраних в різних, зокрема і досі малодосліджених населених пунктах Рахівського району Закарпатської області та Марамурешського повіту Румунії, а також дані наявні в неопублікованих архівах народознавців кінця XIX ст.;

удосконалено:

- методику емпіричного та аналітичного дослідження міфологічного світогляду українців;

- способи фіксації джерельної бази (розроблено спеціальну програму-питальник для збору польових етнографічних матеріалів з народної демонології);

отримало подальший розвиток:

- вивчення особливостей функціонування та проявів традиційних демонологічних вірувань гуцулів Закарпаття;

- висновки про певну самобутність і ряд локальних рис народної демонології гуцулів етноісторичного Закарпаття;

- теза про загальноетнічну спільність традиційних українських вірувань.

Практичне значення одержаних результатів полягає у поглибленні наукового вивчення проблематики української демонології, що є важливою складовою народного світогляду. Результати дослідження будуть використовуватись при підготовці узагальнюючих праць з етнології, фольклористики, філософії та краєзнавства, навчальних і методичних посібників, у підготовці музейних етнографічних експозицій, туристично-екскурсійної діяльності і тощо.

Апробація роботи. Результати дослідження у формі доповідей були апробовані на: міжнародних закордонних наукових конференціях: «Румунсько – українські відносини. Історія та сучасність» (листопад 2007, Клуж- Напока –

Сату Маре, Румунія); Conferenta international «Romania si Rusia in sistemul European de dupa 1989» (6-8 нjiembrie 2008, Клуж-Напока, Румунія); «Румунсько – українські відносини: Історія та сучасність» (30 червня – 1 липня 2009, Сату Маре, Румунія); VIII міжнародний симпозиум «Румунсько-Українські відносини: Історія та сучасність» (26-28 жовтня 2017р., Тишнад, Румунія); «Румунсько – Українські відносини. Історія та сучасність» (08-09 березня 2019) м. Сату Маре Румунія. Міжнародних наукових конференціях: «Етнокультурні фактори національної ідентифікації населення українського порубіжжя» (12 грудня 2007 р., Київ); «Українське народознавство на початку ХХІ ст. (теорія, методи та тенденції розвитку)» (17 грудня 2008 р., Київ); «Дослідження, збереження, відтворення та популяризація культурної спадщини» (26-27 червня 2015 р., Ужгород); ХХІ Міжнародна наукова конференція «Слобожанські читання» (19-21 та 24-25 квітня 2017р., м. Харків). Наукових та науково-практичних конференціях: «Місце Бойківщини в національному бутті України: минуле і сучасність» (20-21 вересня 2007 р., Дрогобич-Трускавець); «Мистецтво писанкового розпису – соціокультурний скарб України» (21 квітня 2018 р., м. Коломия); «Традиційна культура в умовах глобалізації: збереження автентичності та розвиток креативних індустрій» (22-23 червня 2018 р. м. Харків).

Публікації. Основні положення дисертаційного дослідження опубліковані у 18 публікаціях, з яких 9 – в українських і зарубіжних наукових, фахових виданнях.

Структура роботи. Дисертаційне дослідження складається із вступу, шести розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури (429 позицій), а також додатків. Основний текст дисертації викладений на 194 сторінках, загальний обсяг – 276 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність праці, визначено об'єкт, предмет, мету і завдання, хронологічні та географічні межі, методи та методологічні принципи дослідження, показано зв'язок із науковими темами. Розкрито наукову новизну і практичне значення отриманих результатів, наведено відомості про апробацію результатів праці під час виступів на конференціях.

Розділ I. «Історіографічний огляд демонології українців Закарпаття, джерела та методологія» складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 1.1. «Джерельна база дослідження» для класифікації джерел обрано загальноновизнаний розподіл на опубліковані та неопубліковані. Першу групу джерел складають матеріали українських та закордонних народознавців першої половини ХІХ – початку ХХІ ст., які охоплюють відомості про народну демонологію українців Закарпаття. Такі дані першоджерельної інформації містять праці які опублікували П. Бігун, А. Ворон, В. Горват, В. Гнатюк, Л. Дем'ян, В. Довгун, І. Панькевич. Важливими для дослідження народної

демонології є також лінгвістичні джерела, зокрема діалектологічні словники (атори-упорядники О. Бевка, Б. Галас, Ю. Піпаш).

Друга група джерел представлена переважно польовими етнографічними матеріалами автора (2007–2018). Опитано 173 респондентів, в 37 населених пунктах Рахівського р-ну Закарпатської обл. та Марамурешського повіту Румунії (польові матеріали зберігаються у фондах КЗ «Закарпатського музею народної архітектури та побуту» ЗОР). Також цінні матеріали з народної демонології містяться в Архіві лабораторії етнології, фольклористики та краєзнавства ім. М. П. Тиводара ДВНЗ «Ужгородський національний університет», використано одиниці зберігання з фондів 9 (Рахівський р-н). Значний інтерес становлять матеріали, що зберігаються в архівних фондах Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського, це етнографічні записи кінця XIX ст. зібрані Г. Стрипським, а також матеріали наявні в архівах Інституту народознавства НАН України (польові записи Р. Кирчіва та К. Кутельмаха). Цінними для нас є матеріали з демонології українців Карпат XIX ст. які містяться у Відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України ім. Василя Стефаника (фонди І. Вагилевича та Я. Головацького).

Підрозділ 1.2. «Демонологія українців Закарпаття в історіографічному освітленні» присвячений аналізу основних здобутків дослідників. Публікації з досліджуваної тематики хронологічно розділено на чотири основні періоди.

Перший (друга половина XIX ст. – початок XX ст.) відзначається накопиченням фактичного матеріалу. Разом із тим спостерігаються спроби наукового осмислення проблем демонології, її семантичних, типологічних ознак. Серед найвагоміших праць цього періоду слід назвати дослідження О. Петрова, В. Гнатюка, В. Шухевича, І. Нечуя-Левицького, Є. Фенцика.

Другий період (20-ті – 40-ві роки XX ст.) належить до найплідніших у вивченні демонології, міфоритуальних вірувань як українців Закарпаття, так і власне закарпатських гуцулів. Демократизація суспільного життя сприяла і розвитку наукової та культурної діяльності. Цей період відзначається роботами П. Богатирьова, Ф. Потушняка та публікаціями вчителів народних шкіл і учнів семінарій та гімназій. Перші з них демонологію Закарпаття розглядають у всеукраїнському контексті, шукали її коріння у дохристиянських віруваннях слов'ян, а другі – публікували зібрані ними польові матеріали про народну демонологію.

Третій період – «радянський час» (середина 40-х – кінець 80-х XX ст.) характерний тим, що традиційні світоглядні уявлення, демонологія стали небажаним полем дослідження. Лише у 80-х роках XX ст. з'являються праці, де автори торкаються окремих елементів демонологічного світогляду. До таких належать розділи Р. Кирчіва «Народні вірування і знання», «Світоглядні уявлення і вірування» у колективній монографії «Гуцульщина». Тут автор на основі літературних та польових матеріалів коротко характеризує та узагальнює особливості традиційних вірувань і світогляду українців Карпат. Разом з тим дослідник торкається демонологічної системи гуцулів Закарпаття.

Четвертий охоплює період з кінця 80-тих років ХХ ст. до сьогодні. Він пов'язаний з певним поживленням наукового інтересу до народної демонології українців краю, зокрема й гуцулів Закарпаття, у працях як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників. Відомий фольклорист І. Сенько опублікував декілька статей, присвячених демонічним істотам: «Вовкун», «Гонихмарники» в яких подає перекази, зібрані як відомими дослідниками (В. Гнатюком, Н. Вархол, І. Волошинським), так і ним самим. Значний матеріал з питань народної магії, демонології українців Закарпаття міститься в працях М. П. Тиводара «Традиційна народна ветеринарія Українських Карпат другої половини ХІХ – середини 40-х років ХХ ст.», «Весняні скотарські свята, обряди та вірування населення Українських Карпат (друга половина ХІХ – середина 40-х років ХХ ст.)». Тут автор на основі значного фактичного матеріалу дослідив вірування та обряди, пов'язані із скотарством, охарактеризував ряд образів народної демонології, а саме демонів хвороб, смерті. Торкнувся також образу пастуха в традиційних віруваннях гуцулів Закарпаття, якого народна уява наділяла потаємними знаннями. З дослідників, які на сучасному етапі в своїх працях торкалися демонології українців Марамурешського повіту Румунії, виділимо Л. Горват, яка основну увагу в своїх публікаціях звернула на образ відьми, В. Куреляка, який порушив питання зв'язку певних демонічних постатей з календарно-обрядовим циклом, а також М. Чубіку, яка характеризує магичні засоби захисту від «нечистої сили».

Надзвичайно ґрунтовними дослідженнями останніх років, присвяченим міфологічним віруванням, є монографії Ю. Буйських «Жіночі образи української міфології: колись русалки по землі ходили», Н. Войтович «Народна демонологія Бойківщини», В. Галайчука «Українська міфологія», М. Гримич «Традиційний світогляд та етнопсихологічні константи українців», О. Поріцької «Українська народна демонологія у загальнослов'янському контексті (ХІХ – поч. ХХ ст.)», Н. Хобзей «Гуцульська міфологія: Етнолінгвістичний словник», І. Чеховського «Демонологічні вірування і народний календар українців Карпатського регіону», «Народна демонологія Полісся: Публікації текстів в записах 80–90-х рр. ХХ ст.» (3 томи) укладачі Л. Виноградова та Е. Левкієвська. Їх цінність визначається як колом розглянутих питань, так і хронологічними рамками. На демонологічну тематику успішно захищені низка дисертаційних досліджень: Ю. Буйських «Нижча міфологія в системі традиційного світогляду українців (к. ХІХ – поч. ХХ ст.)», Н. Войтович «Народна демонологія Бойківщини», А. Кривенко «Календарний пласт волинської демонології: світоглядні та обрядові прояви», Б. Кузьмінською «Демонологія українців Опілля».

У підрозділі 1.3. «Методологічні основи дослідження» визначено методологічні засади дисертації її методику та загальну структуру.

Ключовими методологічними засадами нашого дисертаційного дослідження є дотримання наукової об'єктивності, принципів історизму, системності, комплексності, міждисциплінарності наукового дослідження, критичний аналіз джерел та літератури, які стосуються теми дослідження. У

дисертації застосовано загальнонауковий інструментарій (аналізу та синтезу) та методи історико-етнологічного дослідження, за допомогою яких зібрано польові етнографічні матеріали: (опитування носіїв традиційної культури, спостереження за живою дійсністю, фотофіксація).

Проведено наукову класифікацію народної демонології гуцулів Закарпаття, виділено певні універсалиї, характерні для всієї персональної системи досліджуваного регіону. В масиві етнографічних даних виділяємо демонів хвороб, домашнього духа, «ходячих» покійників, напівдемонічних персонажів, людей з демонічними ознаками (метод типологічного аналізу); видозміни демонологічних вірувань, їх хронологічні межі, локальні риси, сучасний стан побутування (порівняльно-історичний метод); реконструйовано давні повір'я гуцулів етноісторичного Закарпаття про чугайстра, лісну, відьму, вовкуна, демонів хвороб та низку обрядів, спрямованих на виявлення, задобрення та знешкодження демонів (метод історичної реконструкції); розкрито семантику певних ритуальних дій, символіку та зміст застосування низки апотропеїв (структурно-семантичний метод); ареальні межі поширення окремих мотивів та демонізмів (метод картографування).

Розділ II. «Демони хвороб та міфологізовані явища» складається з п'яти підрозділів.

У підрозділі 2.1. «Демоніми. Генеза» наведено різноманітні місцеві лексеми на позначення демонів хвороб. Частина з них означували недуги загальними поняттями («бола», «болячка», «бетіг», «хвороба», «чиньба»), або за іменами демонів («чума», «холера», «колера»), також за симптомами («трясучка», «умітка», «рожа»), інші були зменшувально-пестливі або шанобливо-величальні: («бешичка», «ружечка», «больїчка-панночка», «гострець») їх головна ціль – задобрити хворобу, щоб вона пішла і залишила хворого в спокої.

Зібраний польовий матеріал дозволив припустити, що більшість «демонів хвороб», або пов'язані з діяльністю чаклунів, босоркань, людей з «недобрим оком», або походять від «нечистих» покійників, головною функцією яких було насилати різні недуги. Практично будь-який контакт із представниками потойбічного світу загрожував людині хворобою, або й узагалі – смертю.

У підрозділі 2.2. «Характерні ознаки та зовнішній вигляд» докладно проаналізовано ознаки та візуальний вигляд демонів хвороб. Які, як і будь-який міфологічний персонаж, володіють певним набором характерних ознак. Разом з тим, слід зауважити, що не всі хвороби персоніфікуються із закріпленням певного образу. Так, виразний зовнішній вигляд має незначна частина хвороб (холера, дюг, червінка і т.п.), інші наділені меншою кількістю ознак. Так, епідемічні хвороби (чуму, холеру, трясучку) в народних віруваннях уявляли переважно в антропоморфному вигляді, що цікаво, вони були майже виключно жіночої статі. Антропоморфним виглядом на Закарпатті наділяли також тиф, малярію, умітку.

У підрозділі 2.3. «Головні функції» проаналізовано основні функції демонів хвороб, Так, до ключових функцій слід віднести наслання різного роду

недуг, болячок і, як наслідок, смерті, яку вони доволі часто спричиняють. Чимало традиційних переказів гуцули етноісторичного Закарпаття пов'язують з недугами, що провокують такі пошесті, як холера та чума, через які в минулому вимирали цілі села.

У підрозділі 2.4. «Способи захисту, обереги» акцентовано увагу на оберегові засоби, які охороняють людину та її простір (родину, оселю, село) від небезпеки з боку демонів хвороб. Передусім охарактеризовано низку апотропейних обрядових дій, спрямованих на убезпечення як власного життя, так і господарства в певні межові календарні періоди (Івана Купала, Трійця тощо). Так, аби відігнати демонів хвороб від оселі та громади, використовували різні захисні засоби (оборювання, вогонь, дим, освячену воду, а також різні апотропейні атрибути, що їх символізували).

Проти епідемічних хвороб, таких, як чума, холера, використовували такий метод, як «створення» сакральних меж шляхом оборювання поселення.

Станом на сьогодні оповідки про антропоморфні чи зооморфні прояви демонів хвороб серед гуцулів етноісторичного Закарпаття фіксуються лише спорадично. Разом з тим, більшість оповідей про демонів хвороб мають двох-трьох поколінню трансмісію.

У підрозділі 2.5. «Міфологізовані природні явища» розглядаємо міфологізовані явища (закляті скарби), що виникають внаслідок діяльності демонів або людей з надприродними здібностями. Охарактеризовано скарби за їх походженням: бувають «чисті», які пов'язували з діяльністю опришків на Гуцульщині (їх міг забрати будь-хто без шкоди для себе), та «нечисті» – ті, що від «нечистого», що знаходяться під його охороною, «що чорт присів» (які відповідно оберігає нечиста сила). Охарактеризовано цілий ряд оберегів, певних мір перестороги, дотримання яких дозволяло здобути «заклятий скарб».

Розділ III. «Домашні духи-охоронці та помічники» складається з чотирьох підрозділів.

У підрозділі 3.1. «Демоніми. Генеза» наведено польовий етнографічний матеріал який ілюструє доволі широку різноманітність місцевих демонімів. Це і відантропонімічні назви («андрій», «штень», «штефанко»), в інших відображене співвідношення з нечистою силою («дявіл», «сатана», «чорко»), з метою уникнення називання імені домашнього духа застосовують евфемізми («той пропав би», «має тего», «він пропав би»). Відома респондентам і назва «домовик» але вона не така поширена, як «дідько», «антипко».

В карпатській демонологічній традиції є кілька варіантів генези домашніх духів-помічників. Один з найпоширеніших – це виносити із яйця-зноска. У міфологічних уявленнях яйце-зноска виступає як вмістилище зародку життя і певної небезпечної демонічної сили. В народній демонології гуцулів Закарпаття, а ширше – слов'ян, відомий мотив вирощування із яйця «знаючими» людьми, особливого демона – духа-помічника, духа-збагачувача. Найявний етнографічний матеріал дозволяє припустити, що «зноска» тісно пов'язаний з магією звернення до мертвих та може бути використаний як для

відправлення на той світ, так і для викликання покійного, якого використовують як духа-опікуна, духа-збагачувача.

У підрозділі 3.2. «Характерні ознаки та зовнішній вигляд» проведено аналіз основних ознак та візуального вигляду домашнього духа. На основі зібраного польового матеріалу виділено антропоморфну іпостась (старий дід, низького зросту хлопець), зооморфну іпостась (кішки, змії, ласки), невидимий. Слід зазначити, що у «чистому» вигляді ці образи зустрічаються вкрай рідко, здебільшого домашній дух володіє здатністю перевтілюватися.

Поширеними серед гуцулів етноісторичного Закарпаття є оповідки, за якими домашній дух-помічник міг бути в подобі змії («місцева змія», «телекова змія», «хатна змія», «газдинька»). Наявний матеріал про духа-помічника у вигляді змії дозволяє виділити його окремим типом домашнього духа, подібним до чеського – «гада господаря», польського – «домового вужа», словацького – «домашнього гада». Що може прямо вказувати на тотожність між домашнім змієм та душею померлого предка-опікуна. Підтверджують це і традиційні для карпатської демонологічної традиції місця локалізації домашньої змії – підвалини будинку, поріг, піч, які є сакральними і традиційно асоціюються з місцями, де можуть перебувати душі предків.

У підрозділі 3.3. «Головні функції» відзначаємо, що домінуючими були опікунські, охоронні функції домашніх демонічних персонажів. Притому вони могли проявлятися навіть після смерті господаря, перебуваючи в покинутій хаті, цей демонічний персонаж також оберігав обійстя. Побутує на досліджуваній території сюжет охорони домашнім духом-збагачувачем закопаного в землю скарбу.

Слід зазначити, що для карпатської демонологічної традиції характерною ознакою домашнього демонологічного персонажу є його вузька спеціалізація: вони могли сприяти полюванню, до худоби, для примноження статків, для музики, допомога у випасанні худоби тощо.

Також відзначено, що при порушенні певних норм поведінки, та співжиття з домашнім духом він міг нашкодити господарю, домочадцям, худобі, насилати неврожай на поля тощо.

У підрозділі 3.4. «Взаємовідносини з домашнім демонічним персонажем, та способи захисту, обереги» проаналізовано способи комунікації та апотропеї.

Взаємовідносини між людиною та домашнім духом-помічником можна звести до таких основних, як, з одного боку, власне, здобуття домашнього духа: запрошення при переїзді до нової оселі; ритуальне пригощання, задобрення; дотримання людиною певних правил поведінки. З іншого – бажання позбутися небажаного контакту: вигнати, продати, убити, захиститися оберегами.

Одним із найбільш популярних способів, за допомогою якого регулювалися взаємовідносини людини та домашнього духа-помічника, було ритуальне кормління. Як всякій демонічній істоті, до якої зверталися за допомогою, домашньому духу приносили жертви.

Наявний польовий матеріал дає можливість стверджувати, що більшість способів позбутися домашнього демона-помічника можна інтерпретувати, як

способи повернення його на той світ. Ті ж варіанти, якими намагалися передати демона іншій людині, тотожні мотивам позбавлення від чорта.

Розділ IV. «Ходячі» покійники» складається з чотирьох підрозділів.

У підрозділі 4.1. «Демоніми. Генеза» наведено етнографічний матеріал, який демонструє доволі значну різноманітність місцевих демонізмів на позначення «ходячих» покійників. До цієї категорії ми відносимо тих, які померли «неправильною», «нечистою» смертю. Головною ознакою «неправильної» смерті є те, що померлий не дожив свого віку, не одружився, не залишив нащадків. До таких відносять мертвонароджених дітей «замітчат», або загублених матерями «стратчат». Також до цієї категорії включають тих, хто був проклятий («чугайстер», «сагастрюк»), або вчинив за життя важкий, смертний гріх, через що душа після смерті не має спокою. Саме з таких покійників, як вірять гуцули Закарпаття, і може утворитися («упир», «непевне», «нучник», «лісна», «повітруля», «дика баба»).

У підрозділі 4.2. «Характерні ознаки та зовнішній вигляд» розглядаються основні ознаки та візуальний вигляд «нечистих» покійників. Серед визначальних ознак є особливі риси зовнішності, передусім тілесні аномалії (лісна, упир), надто малий чи високий зріст (чугайстер, нучник, стратча), досконала врода (красні, повітрулі), потворна зовнішність (малфа, лісна). Приділено увагу і варіантам одягу «ходячих» покійників. Привертає на себе увагу те, що одяг (повітрулі, лісної, красної) часто відповідає весільному вбранню дівчини, що пов'язано з генезою даного типу демонологічних персонажів.

У підрозділі 4.3. «Головні функції» проаналізовано основні функції, заняття. До ключових функцій «нечистих» покійників можна віднести їх здатність насилати хвороби. Основною функцією демонічних персонажів типу малфи, повітрулі, бісиці, красної є зваблення неодружених чоловіків, викрадення та підміна новонароджених дітей.

Характерним заняттям чугайстра, сагастрюка є полювання на жіночих демонічних персонажів типу красної, малфи, лісної. Йому приписували своєрідну регулюючу функцію («Як би їх не було (чугайстрів. – К.В.), то красних тільки биси намножило, што винищили би народа»).

У підрозділі 4.4. «Способи захисту, обереги» докладно проаналізовано апотропеї від потенційної небезпеки з боку зазначеної категорії демонічних персонажів. Насамперед звернено увагу на обереги під час обрядів «перехідного» періоду (народження, весілля, смерть), коли людина, яка перебуває в «порубіжному» стані, піддається підвищеній небезпеці. Як обереги для новонародженої дитини, від підміни лісною, використовували (гілки освяченої верби, тим'ян, віник), якщо дитину вже підмінили лісні, то для такого обмінника дев'ять вдовиць пряли нитки, ткали і шили за одну ніч сорочку для вкраденої дитини; «пекли» в печі («збрали галузя з усякої хащі і зробили ватру, і хотіли кинути то малое у піч, та прибїгла лісна, та кинула їх дітину, а свою забрала»).

Як оберег використовували також вербальні формули, найчастіше замовляння. Одними із найбільш поширених та універсальних вербальних оберегів є канонічні та апокрифічні молитви, які адаптовані народною традицією для апотропейних цілей. Серед вербальних оберегів також поширеними є короткі формули – примовляння («Красні, красно грають, а до мене моци не мають»).

Розділ V. «Напівдемонічні персонажі» складається з двох підрозділів.

Підрозділ 5.1. «Відьми (Босоркані, Мештерниці)» присвячено характеристиці традиційних уявлень гуцулів Закарпаття про демонічного персонажа – відьму яка, як і вовкун, займає перехідне становище між світом людей та демонів. У дисертації наводиться ряд лексем, зафіксованих автором, які гуцули використовують на позначення відьми («босорканя», «бештелівка», «мамонарька», «мештерниця», «чародійниця», «чередільниця», «стріга»). Слід зауважити, що на досліджуваній території відомо декілька локальних варіацій образу босоркані. Так, у богданських, рахівських та частково ясінянських гуцулів вона значною мірою злилася з образом повітрулі, красної, яка майже повністю витіснила босорканю із традиційних для такого образу позицій. Серед рахівських та частково богданських гуцулів навіть сам термін «відьма», і ряд ключових функцій, взагалі перейшли до образу повітрулі.

У підрозділі розглядаємо магичні способи розпізнання відьми за допомогою спеціальних предметів (змійної пацірки, громової тріски, ложки якою розмішували страви на Святий вечір, особливого стільця). Також наводимо оберегові засоби за допомогою яких гуцули убезпечували (родину, худобу, поле) від шкідницьких дій відьми.

У підрозділі 5.2. «Вовкуни» розглянуто традиційні уявлення гуцулів етноісторичного Закарпаття про демонічного персонажа – вовкуна. Наведено ряд лексем які використовували гуцули на позначення людини, яка на певний час може перетворитися у вовка («вовкулака», «ворколак», «місячник», «флуд»). У дисертації виділено два типи вовкунів, до першого типу відносять перевертнів, які самі, з власної волі обертаються у звіра. За народними переконаннями, своє вміння вони мають від природи або навчаються йому. Другий тип – це люди, насильно перетворені у вовкунів чарівниками внаслідок певних магичних дій. Як підтверджують польові записи домінуючим для Закарпатської Гуцульщини є мотив про здатність до перетворення, як визначеного долею (вовкуна могла народити така жінка, яка під час вагітності побачила вовка або з'їла м'ясо із звірини, вбитої вовком; вовкунами ставали зачаті напередодні Святої неділі; прокляті батьками; непрості; дводушники).

Проаналізований нами польовий матеріал з досліджуваної території дає можливість стверджувати, що бути вовкуном – це свого роду кара, муки, призначені людині. Так, аби стримувати «вовчу натуру», такий вовкун втікав у ліс, облаштував для себе спеціальний хлівець, аби не зашкодити рідні, та й загалом людям.

Розділ VI. «Люди з демонічними ознаками» складається з двох підрозділів.

У підрозділі 6.1. «Непрості, знаючі люди» розглядаємо окрему групу людей, які володіють таємними знаннями – непрості, знаючі. Однією з ключових ознак, яка об'єднує групу аналізованих персонажів, є їх подвійна сутність, а саме приналежність одночасно до світу людей та світу демонів. Серед «знаючих» у гуцулів Закарпаття виокремлюємо тих, хто впливав на здоров'я та життя (примівник, байльник), тих, які могли впливати на погоду (градівник, градобурник), хто займався гаданням, міг приворожити чи якось негативно вплинути на життя людини (ворожилъник). У дисертації відзначаємо необхідність дотримання певних правил при передачі таємних знань (навчання могло відбуватися лише в певний час, на Святий Вечір; коли «примівник» був при смерті; навчати можна лише молодшого за себе).

Звернено увагу на особливі способи полегшення передсмертних мук та способах поховання непростих (покладання тіла помираючого на шкіру, кожух, пір'я; обряд викликання рисі; в домовину клали освячений мак, залізо, спеціальну ляльку).

Підрозділ 6.2. «Люди з надприродними можливостями» розділено на два параграфи: 6.2.1. «Категорія за фахом», 6.2.2. «Категорія за етнічною ознакою та соціальним статусом». У першому параграфі розглянуто людей з надприродними можливостями. Варто відзначити, що вірування, у яких представникам категорії за фахом приписують надзвичайні, езотеричні здібності, зумовлені самою специфікою їхніх галузей господарювання, які завжди була пов'язана з таємничим, незрозумілим широкому загалу. Люди з надприродними здібностями зовнішньо практично не відрізнялися від пересічних людей. Основний інтерес оточуючих вони викликали своїми незвичайними вміннями, способом життя, поведінкою.

У параграфі 6.2.2. «Категорія за етнічною ознакою та соціальним статусом» розглянуто тих людей з надприродними здібностями, які вирізнялися своєю етнічною ознакою, сімейним станом, соціальним становищем, девіантною поведінкою тощо. До категорії за етнічною ознакою відносимо представників інших етносів, таких як румуни, угорці, євреї, цигани, а до соціальної – жебрака, гостя, невістку, вдову.

В дисертації особлива увага приділена образу жебрака («ковдоша») який деякою мірою був навіть сакральним, в традиційних світоглядних уявленнях українців Карпат. Нерідко сприймався як замісник покійника, уособлення предка. Наділяли і певною магичною силою предмети, які належали жебраку. Так, палицею, яку вкрали від жебрака, можна було розігнати бурю. У ряді випадків, саме дід-жебрак допомагав господарям зняти вроки, повернути їхній худобі молоко яке відбирала відьма.

У **Висновках** узагальнено результати проведеного дослідження.

1. У духовній культурі гуцулів Закарпаття демонологія є одним із найважливіших компонентів традиційного світогляду, яка є сукупністю різних за значенням і походженням явищ давньої та сучасної традиції із значним

впливом церковних канонів. Проведений аналіз польових матеріалів дозволив з'ясувати генезу таких недосліджених або малодосліджених демонологічних персонажів, як *малфа, красна, повітруля, лісна, чугайстер, сагастрюк, нучник*, та дав підставу віднести їх до категорії «нечистих» покійників (мертвонароджених, нехрещених, убитих дітей, дівчат які померли до одруження, старих дів, самогубців, проклятих).

Демонологія гуцулів Закарпаття це своєрідний синтез різних за походженням елементів та явищ традиційної культури: давньослов'янських, середньовічних та сучасних. Отримані нами відомості дають можливість стверджувати, що навіть сьогодні народні вірування гуцулів Закарпаття, зважаючи на такі фактори як: природно-географічні умови, віддаленість та ізольованість досліджуваної території від великих міст, характеризуються самотністю та консервативністю. Це в свою чергу сприяло збереженню ряду архаїчних та рідкісних елементів, таких як: ритуальні способи повернення підміненої дитини (за одну ніч зроблений одяг, імітація спалення дитини); обряд ритуального «кормління-задобрення» домашнього духа; релікти шанування домашньої змії; особливості поховання «нечистих» покійників; способи полегшення передсмертних мук відьми та «непростих» (обряд викликання рисі, покладання тіла помираючого на пір'я). Різноманітні етнографічні та історичні джерела надають змогу стверджувати, що вищенаведені елементи своїм корінням сягають давньослов'янських часів і в дещо трансформованій формі побутують і сьогодні.

2. Демонологічна традиція гуцулів Закарпаття відзначається певною локальною специфікою. До самотніх народних вірувань досліджуваного регіону належать: різноманітна діалектна лексика на позначення демонологічних персонажів; вузька спеціалізація ряду персонажів демонологічної системи (хованця, непростих людей); особливі магичні рецепти при похованні «нечистого» покійника; побутування численних оповідок про таких рідкісних та давніх за походженням демонологічних персонажів як *повітруля, красна, сагастрюк, лісна, чугайстер, змія з короною, шаркань*.

Ряд паралелей можна провести між деякими елементами демонології гуцулів Закарпаття та Бойківщини (уявлення про домашнього духа-годованця), Лемківщини (підміна дітей *богинями, перелесницями*), Волині (релікти шанування домашньої змії), Полісся (ритуальні дії із зноском; перетворення людини на вовка; наявність ієрархії в *русалки та красної*), Покуття (мотив підміни дітей *дівожонами*).

Спільне в демонологічних віруваннях між гуцулами Закарпаття та південними і західними слов'янами зумовлене як єдністю етнокультурного розвитку, так і однаковими природно-географічними умовами: побутування серед гуцулів Закарпаття уявлень про домашню змію, як про окремий тип домашнього духа-помічника (*телекова змія, газдинька*), аналогічне у південнослов'янській *чуварці, стопанці* та західнослов'янському *гаду-господарнику*; спільний мотив підміни дітей, зваблення чоловіків для гуцульської *малфи, лісної, красної* та сербської *віли*, польської *богині*;

двоєдушність *вовкуна* – поширене уявлення як серед українців Карпат, так і серед південних слов'ян; двоєдушність *відьми* відома як в карпатському, так і в південнослов'янському ареалі.

3. На основі аналізу зібраного польового матеріалу можемо зробити висновок, що найбільш поширеними серед гуцулів Закарпаття є оповіді про таких демонологічних персонажів, як *дідько*, «ходячі» покійники (*стратча*, *повітруля*, *красна*, *малфа*, *чугайстер*) та міфологізовані явища *закляті скарби*, *цвітіння папороті*. Загалом їхні характеристики збігаються із аналогічними демонологічними персонажами та міфологізованими явищами, досліджуваними в різний час у різних регіонах України. Варто зазначити, що в цей же ряд можна віднести уявлення про *відьом* та «знаючих» (*баіль*, *примівниця*, *градобурників*).

4. Особливістю демонологічних вірувань гуцулів Закарпаття є їхня стійкість до сучасних нашарувань. Разом з тим, під впливом християнства та технічного прогресу деякі явища та поняття зазнають значних трансформацій і змін. До елементів новішого походження, які вже перейшли на рівень традиційних, відносимо: піст і молитва як оберіг для знешкодження нечистої сили; використання освяченої води, маку з апотропейною метою; включення до категорії «нечистих» покійників тих, кого не поминають; ототожнення домашнього духа-помічника та чорта; прив'язаність певних демонологічних мотивів до календаря (розпізнання відьми на Великдень, Різдво; виведення хованця перед Великоднем); заборона дзвонити самогубцю; ховання «нечистих» покійників у куті цвинтаря; відсутність розмежування, а подекуди й ототожнення відьми та знахарки.

Найтиповішими для демонологічних персонажів локусами, за традиційними уявленнями гуцулів етноісторичного Закарпаття, є місця скоєння самогубств, загибелі людей насильницькою смертю та місця поховання «нечистих» покійників. Інші місця перебування – покинуті будинки, межа, роздоріжжя – є спільними практично для всіх демонологічних персонажів. Окрім того, абсолютна більшість демонологічних персонажів активізується в один і той самий час – опівночі, опівдні, після заходу сонця, напередодні великих церковних свят.

5. Ареальний аспект у вивченні народної демонології гуцулів Закарпаття і метод картографування окремих лексем, фактів дав змогу виділити певні локальні особливості демонологічних вірувань досліджуваної території. Загалом вивчення народної демонології гуцулів Закарпаття підтверджує правомірність виділення п'яти етнографічних груп серед закарпатських гуцулів – ясінянських, богданських, рахівських, великобичківських та вишівських. Для кожної з них характерні певні локальні особливості традиційних демонологічних вірувань.

6. Із вищезазначеного можна зробити висновок, що демонологічні персонажі генетично походять від «нечистих» покійників, та нечистої сили. З одного боку, нечиста сила – це чорт, як уособлення зла (перекази про плату душею чорту за допомогу), а з іншого, серед гуцулів Закарпаття побутує уявлення про те, що чортом стають деякі категорії покійників (померлі до

хрещення діти – «замітчата», яким протягом семи років не дали крижму). Тому, можна стверджувати, що більшість демонологічних персонажів, які побутують в уявленні гуцулів етноісторичного Закарпаття, генетично споріднені з душами померлих.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у фахових наукових виданнях:

1. Король В. Відьма в народних віруваннях українців Мараморошського повіту Румунії (за польовими матеріалами). *«Relatii Romano-Ucrainene. Istorie si contemporaneitate»* – *«Румунсько-українські відносини. Історія та сучасність»*. *Tasnad 26-28 octombrie 2017*. Editura Muzeului Samarean. Satu Mare: Editura RSR Editorial Bucuresti, 2018. S. 405–417.
2. Король В. Домашні демонічні персонажі в традиційному світогляді українців Закарпаття. *Вісник Ужгородського національного університету. Серія. Історія*. Ужгород: Видавництво УЖНУ «Говерла», 2008. Вип. 21. С. 136–138.
3. Король В. Жіночі демонічні образи у традиційному світогляді українців Закарпаття (кінець XIX – середина XX ст.). *Вісник Ужгородського національного університету. Серія. Історія*. Ужгород: Видавництво УЖНУ «Говерла», 2007. Вип. 19. С. 113–118.
4. Король В. Зошит із замовляннями із селища Ясіня Рахівського району Закарпатської області. *Народознавчі зошити*. Львів: Інститут народознавства НАН України, 2018. № 4 (142). С. 866–870.
5. Король В. Народна демонологія українців Марамурешського повіту Румунії: перспективи досліджень. *Румунсько-українські відносини. Історія та сучасність*. Клуж–Напока–Сату Маре, 2007. С. 334–337.
6. Король В. Обряди відбирання молока в народній магії українців повіту Марамуреш. *Румунсько-українські відносини. Історія та сучасність*. Сату Маре, 2011. С. 129–135.
7. Король В. Рукописний збірник замовлянь із села Луги Рахівського району Закарпатської області. *Народознавчі зошити*. Львів: Інститут народознавства НАН України, 2017. № 5 (137). С. 1244–1248.
8. Король В. Рукописний збірник замовлянь із с. Стебний Рахівського району Закарпатської області. *Народна творчість та етнологія*. Київ: ІМФЕ, 2018. № 2 (372). С. 110–114.
9. Король В. Яйце в традиційних віруваннях українців Закарпаття (за польовими матеріалами). *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія*. Ужгород, 2018. № 2 (39). С. 111–115.

Публікації, що додатково відображають результати дослідження:

10. Король В. Усна і писемна традиції апокрифічних молитов українців Закарпаття. *Етніка Карпат*. Ужгород: Гражда, 2016. Вип. 1. С. 16–24.
11. Король В. Рукописний збірник замовлянь із села Водиця Рахівського району Закарпатської області. *Етніка Карпат*. Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2018. Вип. 3. С. 72–79.
12. Король В. «Вроки» та обряд «гасіння вогню», в народній медицині українців Закарпаття (за польовими матеріалами). *Науковий збірник Закарпатського музею народної архітектури та побуту*. Ужгород: Видавництво Олени Гаркуші, 2016. Вип. 3. С. 491–498.
13. Король В. Домашні духи в народній демонології гуцулів Рахівщини (за польовими матеріалами). *Традиційна культура в умовах глобалізації: збереження автентичності та розвиток креативних індустрій*. Матеріали науково-практичної конференції (22 – 23 червня 2018 року). Харків: “Друкарня Мадрид”, 2018. С. 196–205.
14. Король В. Етнографічні замітки із Закарпатської Гуцульщини в записах Г. Стрипського *Етніка Карпат*. Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2018. Вип. 3. С. 182–195.
15. Король В. Кам’яна сокира-молот із села Тур’я Пасіка. *Харьковский историко-археологический сборник*. Харьков: Мачулин, 2016. Вып. 19. С. 19–24.
16. Король В. Лесная в демонологии украинцев Мараморошского региона Румынии. *Conferenta international «Romania si Rusia in sistemul European de dura 1989»(6 – 8 pjiembrie 2008)* [тези доповідей міжнародної конференції], Клуж-Напока, 2008. С. 15.
17. Король В. Лікувальні замовляння із сіл Видричка та Розтоки Рахівського району (за польовими матеріалами). *Науковий збірник Закарпатського музею народної архітектури та побуту*. Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2018. Вип. 4. С. 321–326.
18. Король В. Лікувальні замовляння із селища Ясіня Рахівського району (За польовими матеріалами). *Науковий збірник Закарпатського музею народної архітектури та побуту*. Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2018. Вип. 5. С. 214–220.

АНОТАЦІЯ

Король В. В. Народна демонологія гуцулів Закарпаття. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук (доктора філософії) за спеціальністю 07.00.05 – етнологія. – Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, Інститут народознавства НАН України. – Львів, 2019.

В дисертації на основі значної кількості польових, архівних та літературних джерел здійснено історико-етнографічну реконструкцію традиційних демонологічних уявлень гуцулів етноісторичного Закарпаття. Простежено генезу цілого ряду демонологічних образів, виявлено локальні особливості демонімів та демонологічних мотивів. В роботі окреслено коло персонажів народної демонології гуцулів етноісторичного Закарпаття, серед яких: демони хвороб (чума, холера, тетюха), міфологізовані природні явища (скарб), домовик, «ходячі» покійники, напівдемонічні персонажі (відьма, вовкун) та люди з демонічними ознаками. Народну демонологію гуцулів Закарпаття розглянуто в загальноукраїнському та східноєвропейському контекстах.

Ключові слова: етноісторичне Закарпаття, гуцули, народна демонологія, традиційні звичаї та обряди, магія, оберіг, демонологічні повір'я, світоглядні уявлення.

АННОТАЦИЯ

Король В. В. Народная демонология гуцулов Закарпатья. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук (доктора философии) по специальности 07.00.05 – этнология. Институт украиноведения им. И. Крипьякевича НАН Украины, Институт народоведения НАН Украины. – Львов, 2019.

В диссертации на основе анализа опубликованных источников, материалов полевых исследований, осуществлена историко-этнографическая реконструкция традиционных демонологических представлений гуцулов этноисторического Закарпатья. Прослежена генеза целого ряда демонологических образов, обнаружены локальные особенности названий демонов и демонологических мотивов. Народную демонологию гуцулов Закарпатья рассмотрено в общеукраинском и восточноевропейском контекстах.

Ключевые слова: этноисторическое Закарпатье, гуцулы, народная демонология, традиционные обычаи и обряды, магия, оберег, демонологические поверья, мировоззренческие представления.

SUMMARY

Korol V.V. Folk demonology of Hutsuls of Transcarpathia. – Submitted as a Manuscript.

The thesis is for the Candidate degree of Historical Sciences (Doctor of Philosophy, PhD) in speciality 07.00.05 «Ethnology». – Ivan Krypiakievych Institute of Ukrainian Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, Institute of Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine. – Lviv, 2019.

The thesis is based on a significant number of field, archival and literary sources and conducts history and ethnography reconstruction of traditional demonology representations of Hutsuls of ethno-historical Transcarpathia. The genesis of demonological characters is shown, local features of demons and demonological motifs are found out. The folk demonology of Hutsuls of Transcarpathia is considered in the all-Ukrainian and eastern European context.

The thesis contains historiography analysis of ethnographic publications on the issues of demonology of Ukrainians in Transcarpathia; description of sources of the study, which include both own field records and published archival ethnographic and folk materials; defines methodology of the research, general structure and a number of concepts showing the specific features of research.

The demonic tradition of the Hutsuls of Transcarpathia has a certain local specificity. The popular beliefs of the area that are explored in the thesis include: diverse dialectal vocabulary to refer the demonological characters; specialization of a number of characters in the demonological system: khovantsia (to the music, dance, money, management, etc.), so called «neprosti» people (hradoburnyky, bailnyky, «the one who spells snake»); special magic receptions at burial «nechysti» deceased; the existence of numerous stories about rare and ancient origin of demonological characters as povitruia, krasna, sahasriuk, lisna, chuhaister, snake with crown, sharkan.

The reconstruction of the ancient demonological beliefs of the Hutsuls of ethno-historical Transcarpathia, the present state of preservation and existence of traditional demonological representations and ritual actions connected with them are explored.

It was found out that still in the territory which is the subject of our research, the common beliefs about the various magic of bosorkan (witches) and possible ways of their recognition with a number of magical objects («hromovoi trisky» «hadiachoi patsirky») are widespread. It is customary to "feed" a goblin for holidays and to adhere to a number of economic prohibitions in certain demonological marked dates or periods of the day. Because of the church prohibitions, the growth of education among the population, the struggle of Soviet power with the ancient prejudices, other social, domestic and environmental factors many of the traditional demonological beliefs about the demons of diseases (plague, cholera), ghoul, povitruia, chuhaister, etc. gradually disappearing from the life and beliefs of the highlanders.

The scientific novelty of the thesis consists in carrying out the first special ethnologic research of the folk demonology of Hutsuls of ethno-historical Transcarpathia; the national demonology of the region that is the subject of our study is considered in the all-Ukrainian and partly in the Slavic context; a large number of new materials of field ethnographic research and a number of studies contained in unpublished archives of ethnographers at the end of the XIX century were introduced into the scientific use; the areas of the distribution of demonic characters and the variations of these lexemes (chugaistras, stratagems, female demonic characters, genetically related with the girls who died before marriage) were mapped, that made it possible to outline a certain local features of demonological beliefs in an environment that is in the limitation of research. The thesis improves: the

methodology of empirical and analytical investigation of the mythological world-view is improved. The thesis contributes to further development of study the features of functioning and manifestations of traditional demonological beliefs of Hutsuls of Transcarpathia and have confirmed conclusions about the originality and specific local features of the folk demonology of Hutsuls of ethno-historical Transcarpathia and the general ethnic similarity of the traditional Ukrainian beliefs.

The material in this thesis can be used in writing scientific works on folk demonology, magic, and research on world-view of the inhabitants of the Carpathian region and Ukrainians in general; to popularize Hutsuls traditional customs and beliefs in fiction and art (cinema, theater, etc.); for studying of ethnographic subjects in secondary and higher educational institutions or in the development of special training courses in ethnology, cultural studies; in the preparation of museum ethnographic exhibitions, in the field of tourist excursions etc.

Key words: ethno-historical Transcarpathia, Hutsuls, folk demonology, traditional customs and rituals, magic, amulet, demonological beliefs, world-views.

Підписано до друку 04.10.2019.
Формат 60x90 1/16. Папір офсетний.
Умовн. друк. арк. 0,9.
Шрифт: Times New Roman
Наклад 100 прим. Зам. №

Друк ПП «Ощипок М. М.»
Адреса: м. Львів, вул. С. Бандери, 45
№ свід.: 0670155
Тел./факс: (032) 238-74-60
e-mail: ommzmik@ukr.net